

BİBLİYOGRAFYA :

Ayn Ali, *Kavân-in-Âli Osmân*, s. 24-25; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi* (1286 ve 1318), tür.yer.; Cevdet, *Târîh*, I, 307-338; II, 32-40, 43-44; III, 103-107; VII, 11-28, 137-141, 270-275; IX, 201-204, 302-307; XI, 18; XII, 74; Selâhaddin el-Müneccid, *Vülâtü Dimaşk fi 'ahdi'l-'Osmâni*, Dimaşk 1949; U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine (1552-1615): A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri*, Oxford 1960; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent: 1516-1922*, London 1966; Abdül-Karim Rafeq, *The Province of Damascus: 1723-1783*, Beirut 1966; Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara 1966; Moshe Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine: 1840-1861*, Oxford 1968; Abdülazîz M. Avad, *el-İdâretü'l-'Osmâniyye fi vilâyeti Süriyye*, Kahire 1969; Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, New York 1973; A. Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, s. 242-247; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyaletle*, İstanbul 1978, s. 129, 141-142, 158-159, 189; Yûsuf el-Hakîm, *Süriyye ve'l-'ahdü'l-'Osmâni*, Beyrut 1980; a.mlf., *Süriyye ve Lübnân fi 'ahdi Âli 'Osmân*, Beyrut 1980; a.mlf., *Süriyye ve'l-'ahdi'l-'Fayşalî*, Beyrut 1980; K. K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus: 1708-1758*, Princeton 1980; M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982; P. Seale, *The Struggle for Syria*, London 1986; a.mlf., *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, London 1988; P. S. Khoury, *Syria and the French Mandate*, Princeton 1987; Ali Sultân, *Târîhu Süriyye: 1908-1920*, Dimaşk 1987, I-II; N. N. Lewis, *Nomads and Settlers in Syria and Jordan: 1800-1980*, Cambridge 1987; D. Hopwood, *Syria 1945-1986*, London 1988; D. D. Commins, *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*, Oxford 1990; B. Abu-Manneh, "The Establishment and Dismantling of the Province of Syria, 1865-1888", *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective: Essays in Honour of Albert Hourani* (ed. J. P. Spagnolo), Reading 1992, s. 7-26, 110-156; Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri 1995; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul 1998; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Ankara 1999; *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East* (ed. Moshe Ma'oz v.dğr.), Brighton 1999; Ali Fu-

ad Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları* (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2003; M. Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* (trc. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 2006; B. Lewis, "Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria", *St.I, L* (1979), s. 109-124; J. McCarthy, "The Population of Ottoman Syria and Iraq, 1878-1914", *AAS*, XV (1981), s. 3-44; A. Groiss, "Minorities in a Modernizing Society: Secular vs. Religious Identities in Ottoman Syria, 1840-1914", *Princeton Papers*, III, New Jersey 1994, s. 39-70; Ş. Tuhan Buzpinar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirlielerin Tâbiyeti Meselesi (1847-1900)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1997, s. 91-106; a.mlf., "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtan İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", a.e., sy. 2 (1998), s. 73-89; a.mlf., "Ahmet Cevdet Paşa'nın Suriye Valiliği", *Türk Kültürü İncelemeleeri Dergisi*, sy. 9, İstanbul 2003, s. 37-52; H. Lammens - [Fikret İşıltan], "Suriye", *İA*, XI, 60-64; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "al-Shâm", *EP* (Ing.), IX, 269-273; a.mlf., "al-Shâm", a.e., IX, 273-275; V. Perthes, "al-Shâm", a.e., IX, 275-277; Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâli", *DİA*, VII, 141-143.

ŞİT TUHAN BUZPINAR

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

1. Eğitim ve Öğretim. Fetihden Osmanlılar'a Kadar. Eski bir kültür ve medeniyet merkezi olan Suriye, İslâm'ın doğuşundan önceki asırlarda bu önemini kaybetmişti. Bölgede Bizans'ın vasalı olarak hüküm süren ve ana dilleri Arapça'nın yanında Ârâmîce'yi de öğrenden Gassânîler, Bizans kültürünün etkisi altında kalarak Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Kalıntıları günümüze ulaşan önemli mimari eserler yapmış olmalarına rağmen Gassânîler'in ilim ve düşünce hayatına dair kayda değer bir şey bilinmemektedir. Bu dönemde Suriye'de Hicaz bölgesinde olduğu gibi sadece şiirde önemli bir gelişme yaşanmış ve şairler saray tarafından desteklenmiştir. Nitekim kendisi de iyi bir şair olan son Gassânî hükümdarı Cebele b. Eyhem şairleri etrafına toplamıştı.

Fetih orduları içinde Suriye'ye gelen ve fethedilen merkezlere yerleşen sahâbiler bölgede İslâm'ın öğretilmesinde ve yayılmasında önemli rol üstlenmiştir. Dimaşk Valisi Yezîd b. Ebû Süfyan'ın bölgede İslâm'ı öğretecek muallimler istemesi üzerine Hz. Ömer ashâbın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmî'ti Suriye'ye göndermişti. Başta bu üç sahâbî olmak üzere Suriye'ye yerleşen veya bir süre orada yaşayan sahâbiler bölgede İslâm'ın öğretilmesinde büyük rol oynamış, Suriye'de ilk ilim halkaları bu sahâbilerin etrafında kurulmuştur. Bu alanda en etkili olan sahâbî Dimaşk kadılığı görevini de yürüten Ebû'd-Derdâ'dır. Ebû Zer el-Gıfârî, Suriye ve Filistin fakihî diye tanınan Abdurrahman b. Ganm, Fedâle b. Ubeyd öne çıkan diğer isimlerdir. Hz. Osman tarafından istinsah ettirildikten sonra Dimaşk'a gönderilen Kur'an nüshasını okutmak için Mugîre b. Ebû Şihâb görevlendirilmiştir. Bu dönemde Suriye'deki camilerde kurulan ilim halkalarının ilk basamağını küttâb adı verilen, okuma yazmanın öğretildiği mektepler oluşturmaktaydı. İslâm'ın ilk yıllarında ilmî hayat dinî pratiklerle ilgili zaruretlerin giderilmesiyle İslâm'ın öğretilmesi ve anlaşılmasına yönelik olarak daha ziyade Kur'an, fıkıh, hadis ve siyer sahasına hasredilmişti. Bunun yanında Arap olmayanların İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte Kur'an'ın doğru okunmasına ve Arapça'ya dair çalışmalar başlamış ve giderek artmıştır.

Emevîler döneminde büyük gelişme gösteren kıraat ilminde Suriyeli âlimler önemli yer tutar. Yedi kıraat imamından biri olan İbn Âmir el-Yahsûbî ve Şam kârii diye tanınan Ebû'd-Derdâ'nın talebesi Atıyye b. Kays ed-Dimaşkî Suriye'de yetişmiştir. Bölgede bazı aralıklarla uzun süre kaldığı için Hicaz ve Suriye bölgesi âlimi olarak tanınan İbn Şihâb ez-Zühri hadislerin tedvininde, siyer ve megâzî çalışmalarında önemli rol oynamıştır. Dimaşk Kadısı Ebû İdrîs el-Havlânî de meşhur bir muhaddisti. Emevîler devrinde Suriye, tahsilini Medine'de tamamlayan Halife Ömer b. Abdülazîz ve Mekhûl b. Ebû Müslim gibi büyük fakihlerle meşhur olmuştur. Öte yandan Suriye bölgesi, siyer ve megâzî çalışmaları bakımından Medine'den sonra ikinci sırada gösterilmiş, bunun Hz. Peygamber'in gazvelerinden bazılarını Suriye civarına gerçekleşmesiyle ilgili olduğu söylenmiştir. Tarih alanındaki ilk çalışmalarda fetihler konusuna büyük önem verilmiştir. Zühri, Evzâî ve Ubâde b. Nusey eş-Şâmî, Emevîler devrinde bölgede megâzî ve tarih çalışma-

Sam'da
Nüreddin
Zengî
Dârülhadisî
ve Türbesi

larının öncüleri olmuştur. Ömer b. Abdülazîz, Dımaşk'a davet ettiği Âsım b. Ömer b. Katâde'yi Ümeyye Camii'nde siyer ve megâzî anlatmakla görevlendirmiştir. Bu alandaki ilk telifler megâzî ile ilgilidir. Kelâm ilminin doğuşunu hazırlayan Kaderiyye ve Cebriyye gruplarının oluşmasında da Suriyeli âlimlerin rol oynadığı görülmektedir. Bu iki grubun öncülerinden kabul edilen Gaylân ed-Dımaşkî ile Ca'd b. Dirhem Suriye'de yaşamışlar ve görüşlerini sınırlı da olsa yayma imkânı bulmuşlardır.

Suriye'de özellikle tıp, kimya, felsefe ve astronomi gibi alanlarda kadîm medeniyetlerden yapılan ilk tercümeleme, Emevî hânedanına mensup Humus Valisi Hâlid b. Yezîd b. Muâviye tarafından desteklenmiştir. İskenderiyeli bir rahip olan Maryânos'u (Marianos Romenus) Suriye'ye getirterek özellikle kimya, tıp ve astronomiyeye ilgili kitapların tercümesini yaptırın ve zengin bir kütüphaneye sahip olan Hâlid b. Yezîd'in kimya ile alakalı risâleler telif ettiği söylenmektedir. Bu dönemde Dımaşk'ta bir rasathânenin varlığı bilindiği gibi Halife I. Velîd'in cüzzamlılar için bir hastahane yaptırdığı kaydedilmektedir. Medih ve hiciv türünün geliştiği, şiirin aynı zamanda siyasî bir propaganda aracına dönüştüğü Emevîler devrinde Suriye'de saray çevresinde önemli şairler yetişmiştir. Emevî hânedanı mensuplarından destek gören ve halifelerin sarayında yaşayan hıristiyan Arap şairi Ahtal ile genellikle yönetimi savunan şiirler söyleyen Adî b. Rikâ' ed-Dımaşkî bunlardandır.

Abbâsîler zamanında Suriye, İslâm'ın siyasî ve idarî merkezi olma niteliğini kaybetmekle birlikte hâlâ ilim seyahatlerinin yapıldığı bir bölge konumundaydı. Emevîler'in son dönemiyle Abbâsîler'in ilk döneminde Suriye'de yetişen ve bölgenin otoritesi sayılan en önemli âlim Evzâiyye mezhebinin kurucusu fakih ve muhaddis Evzâî'dir. Selef itikadının temsilcisi olan Evzâî bölgedeki Kaderiyye ve Cebriyye akımlarına şiddetle karşı çıkmıştır. Mezheplerin teşekkül ettiği Abbâsîler devrinde Suriye'de en fazla Şâfiî ve Hanefî mezhepleri yayılmıştır. Aynı dönemde Suriye'de Şîa inancının yaygınlaştığı şehirler arasında Selemiyeye öne çıkmaktadır. Evzâî'nin ardından bölgede yetişen ünlü hadis âlimleri arasında İsmâil b. Ayyâş ve Saîd b. Abdülazîz dikkat çekmektedir. II. (VIII.) yüzyılda Suriye'de öne çıkan fakihlerin başında Yahyâ b. Hamza el-Kâdî, İsmâil b. Ebû'l-Muhâcir, Süleyman b. Mûsâ el-Ümevî, Muhalled b. Hasan, Abbas b. Yezîd, Şuayb b.

İshak, Yezîd b. Abdurrahman ve Yahyâ b. Yahyâ el-Gassânî gelmektedir.

Öte yandan aslen Suriyeli pek çok âlim ilim yolculukları için gittikleri Bağdat gibi ilim ve kültür merkezlerine yerleşmiştir. Buna karşılık Irak, Mısır ve Endülüsten birçok âlim hadis almak üzere daha ziyade hadis âlimleriyle meşhur olan Suriye'ye gelmiştir. Bölgenin bu şöhreti kazanmasında etkili olan Suriyeli hadis âlimleri arasında Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî ile Dımaşk'ta uzun süre kalmış olan Ebû İshak el-Fezârî sayılabilir. Abbâsî Devleti'nin ilk döneminde meşhur olan şairlerin başında Abdülmelik b. Abdurrahîm el-Hârisî, Mansûr en-Nemerî, Ebû Ali et-Tenûhî geliyordu. Abbâsîler devrinde Suriye'de önemli tarihçiler yetişmiştir. Tarih alanında risâleler yazdığı bilinen Dımaşkî tarihçi Velîd b. Müslim, Yahyâ b. Saîd b. Ebân el-Ümevî, İbn Âiz, Mahmûd b. Semî' ve Ebû Müshir öne çıkan isimlerdendir. Ebû'l-Haccâc Şemseddin Yûsuf ed-Dımaşkî IV. (X.) yüzyılda yaşayan tarihçiler arasında önemli bir yer tutar. Özellikle Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve döneminde Kuzey Suriye'de edebî hayat önemli gelişme kaydetmiştir. Bağdat'taki anarşi sebebiyle 330'da (941) Suriye'ye göç eden Türk filozofu Fârâbî de ömrünün son yıllarını Hamdânîler'in hâkimiyeti altındaki Suriye'de geçirmiştir. Halep hatibi İbn Nübâte el-Hatîb, 318'de (930) bölgeye gelen şair Mütenebbî, Ebû Firâs el-Hamdânî, ünlü Arap filozofu ve şairi Ebû'l-Alâ el-Maarrî, Hamdânîler devri Suriye'sinin en önemli simalarındandır.

Fâtımîler, Kahire'de kurmuş oldukları dârülimin küçük örneklerini Dımaşk, Halep gibi şehirlerde tesis etmekle birlikte bunlar Şîa propagandasının yapıldığı müesseseler olmaktan öteye gidememiş ve zaman içerisinde önemlerini kaybederek kapanmıştır. Aynı dönemde İslâm dünyasının doğusunda yaygınlaşan medreseler Ehl-i sünnet kültürünü güçlendirme misyonu üstlenmiştir. Suriye Selçukluları zamanında Şücâüddevle Sâdir'in Dımaşk'ta inşa ettirdiği ilk Hanefî medresesi olarak bilinen Sâdiriyye Medresesi'yle başlayan bu süreç Böriler tarafından devam ettirilmiş ve Dımaşk'ta beşi Hanefîler'e, biri Şâfiîler'e ait olmak üzere medreseler yaptırılmıştır. Halep'te Selçuklular tarafından 510 (1116) yılında ilk medresenin inşasına başlanmış ve 517'de (1123) Artuklular zamanında tamamlanmıştır. Sünnî mezheplere ait bu medreseler sayesinde ilim ve fikir hayatı canlanmıştır. Öte yandan Halep Selçuklu Meliki Rıdvân b. Tutuş'un şehir-

de Bâtınîler için bir dârüddâ' ve yapılması- na izin verdiği belirtilmektedir. Daha sonra Nûreddin Mahmud Zengî medrese geleneğini hızlandırarak devam ettirmiş, Fâtımî hâkimiyeti altında kalan Suriye'de Ehl-i sünnet ilkelerini canlandırmak amacıyla çok sayıda medrese yaptırmıştır. Dımaşk'ta Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir için ilk dârülhadisi (Nûriyye Dârülhadisi), aynı zamanda tıp eğitiminin de verildiği ilk hastahaneyi (Bîmâristânü'n-Nûrî) kuran hükümdar olan Nûreddin Zengî Halep, Humus, Hama ve Ba'lebek'te medreseler inşa ettirmiştir. Ayrıca Benî Ümeyye Camii, dârülhadis, Bîmâristânü'n-Nûrî ve Halep Ulu-camii'nde zengin kütüphaneler oluşturulmuştur. Böylece Haçlı seferleri ve bölgedeki istikrarsızlık yüzünden Suriye'de zayıflamış olan ilim ve düşünce hayatı özellikle Nûreddin Zengî'nin katkılarıyla önemli bir gelişme sürecine girmiştir. Açılan medreseler ve bunlara tahsis edilen vakıflar dolayısıyla pek çok âlim ilim öğrenmek ve ders vermek üzere Suriye'ye yönelmiş, Kâsânî gibi birçok âlim bu dönemde yetişen tarihçiler arasında en önemlileri İbnü'l-Kalânîsî ve Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'dir. Âlimlerin geliştiği Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde daha da hızlanmış, Selâhaddîn'in âlim devlet adamları Kâdî el-Fâzil ve İmâdüddin el-İsfahânî bunlar arasında yer almıştır. Zengîler devrinde Suriye'de yetişen veya buraya yerleşen âlimler arasında tefsirde Alemüddin es-Sehâvî, hadis ve tarihte İbn Asâkir, fıkhıta Şam Kâdilkudâtı Kemâleddin b. Muhammed eş-Şehrezûrî ile oğlu Ebû Hâmid Muhyiddin eş-Şehrezûrî ve yeğeni Ziyâeddin Kâsım b. Yahyâ eş-Şehrezûrî, Kutbüddin en-Nîsâbü'rî, İbn Ebû Asrûn, Bahâeddin İbn Şeddâd, Muva'ffakuddin İbn Kudâme ve İbnü'l-Müneccâ sayılabilir.

Selâhaddîn-i Eyyûbî, Zengîler'in bölgede Sünnîliği güçlendirme politikasını devam ettirmiştir. Fâtımîler döneminde yaygınlaşan Bâtınî mezheplerle mücadele etmek için dört Sünnî mezhebe dayalı eğitimin yapıldığı pek çok medrese daha kurulmuştur. Ayrıca dârülhadis ve dârülkur'an adını taşıyan ihtisas medreseleri yaptırılmıştır. Bölgedeki hankah, ribât ve zâviyelerin sayısı artmıştır. Buralarda tasavvufî eğitimin yanı sıra diğer dinî ilimler de okutuluyordu. Suriye'de Eyyûbîler zamanında Selâhaddîn-i Eyyûbî'den sonra da pek çok medrese açılmıştır. Bunlar arasında Dımaşk'ta Aziziyye, Âdiliyye, Eşrefiyye dârülhadisleriyle Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın tıp medresesi sayılabilir. Bu devir-

de sadece Dimaşk'ta doksan, Halep'te on beşten fazla fıkıh medresesinin bulunduğu kaydedilmektedir. Şehirde kütüphaneler gelişmeye devam etmiştir. Eyyübîler döneminde Suriye'de yaşayan âlimler arasında fıkıhta Abdülmuttalib b. Fazl el-İf-tihâr el-Hâşimî, fıkıha dair pek çok eserin müellifi Mahmûd b. Ahmed el-Hasrî, Ahmed b. Halîl b. Saâde el-Hûyî, vahdet-i vücûd felsefesinin en büyük mümessili Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Hanbelî, İbn Ebû'd-Dem, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Hüsrevşâhî, fakih ve tarihçi Sibt İbnü'l-Cevzî, İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kitâbü'r-Ravzateyn* müellifi Ebû Şâme önemlidir. Bu devirde bölgede Cezayir'den gelerek Dimaşk'a yerleşen İbn Mu'tî ile Ebû Bekir Nûreddin el-İs'irdî ve Reşidüddin el-Fârikî gibi dilci, şair ve edipler de yetişmiştir. Eyyübîler zamanında Suriye'de en çok gelişme tarihçilik alanında görülmüştür. Eyyübî sultan ve meliklerinin tarihçilere verdikleri destek sebebiyle hem mahallî hem umumi tarih ve tabakat alanlarında pek çok eser telif edilmiştir. Dönemin tarihçilerinin başında İmâdüddin el-İsfahânî'nin *el-Berku's-Şâmî* adlı eserine bir zeyil yazan Bûndârî, *et-Târîhu'l-Manşûrî*'nin yazarı İbn Nazîf el-Hamevî, *Buğyetü't-taleb* ile *Zübdetü'l-Haleb* müellifi İbnü'l-Adîm, İzzeddin İbn Şeddâd ve İbn Vâsil gelirdir. Felsefe, matematik, astronomi ve tıp alanlarında ise İbn Ebû Usaybia'nın amcazâdesi Reşidüddin Ali b. Hasan b. Ebû Usaybia, İbn Fellûs, botanikçi ve hekim Reşidüddin İbnü's-Sûrî, botanikçi ve eczacı İbnü'l-Baytâr, *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-e'tebbâ'* adlı eserleriyle meşhur göz hekimi ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia sayılabilir.

İlmî çalışmalara büyük destek veren Memlûk sultanları, diğer bölgelerde olduğu gibi başta Dimaşk olmak üzere Suriye şehirlerinde çok sayıda cami, medrese, hankah ve ribât inşa ettirerek buralara zengin vakıflar tahsis etmiş, devlet adamlarının onları örnek almasıyla dört mezhebe ait fıkıh medreselerinin sayısı büyük rakamlara ulaşmıştır. Memlûkler devrinde özellikle hadis alanında ilmî hareketin en yoğun merkezi haline gelen Dimaşk'taki medreselerin sayısının 150'nin üzerine çıkması bu gelişmenin kuvvetli bir delili sayılır. Buna eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devam ettiği cami ve türbelerle hankah, ribât ve zâviyeleri de eklemek gerekir. Bu medreseler arasında dinî ilimlerin yanı sıra özellikle tıbbî tahsis edilmiş olanlar da bulunmaktaydı. Halep şehri de önem-

li bir ilim merkezi haline gelmişti. Moğol istilâsı sonucu Anadolu, Irak ve İran'dan, yine sıkıntılı bir dönem yaşayan Endülüs ve Kuzey Afrika'dan gelen İslâm ulemâsının Suriye şehirlerine yerleşmesi bölgede ilmî hareketin canlanmasında etkili olmuştur. Memlûkler döneminde Suriye'de medreselerin yaygınlaşmasına paralel olarak ilmî hareketin çok ileri bir seviyeye ulaştığı görülmektedir. Özellikle dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatı, tarih ve terâcim alanlarında İslâm dünyasında o güne kadar görülmemiş derecede eser telif edilmiş, bu ilmî harekete en çok katkıda bulunan şehir Dimaşk olmuş, hatta bazı ilim dallarında başşehir Kahire'yi geride bırakmıştır. Bu devirde Suriye'de özellikle dinî ilimlerde çok sayıda âlim yetişmiştir. Kiraat alanında ünlü âlimlerden Dimaşkî İbnü'l-Cezerî, tefsirde Hama Kadısı İbnü'l-Bârîzî, tarihçi ve müfessir Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, terâcimle ilgili eserleriyle meşhur Dimaşkî müfessir Bikâî temayüz etmiştir. Altın devrini yaşadığı kabul edilen hadisin alanında yetişen Suriyeli en önemli sima Nevevî'dir. *Tezhîbü'l-kemâl*'in müellifi şeyhülmuhammadîsîn Mizzî, İbn Receb, hadis ilminin yanı sıra tarih ve terâcime dair çok sayıda eser telif eden Zehebî diğer meşhur muhaddislerdir. Memlûkler döneminde yaşayan Suriyeli ünlü fakihler arasında İzzeddin b. Abdüsselâm, İbnü'l-Vekîl, İbnü'z-Zemlekânî, Bedreddin İbn Cemâa, Tâceddin es-Sübkî, Takıyyüddin İbn Teymiyye, Şemseddin İbn Abdülhâdî, İbn Kayyim el-Cevziyye öne çıkmaktadır. Bu devirde Suriye'de önemli dilciler de yetişmiştir. Arap dili alanında en önemli âlimlerden sayılan İbn Mâlik et-Tâî, Dimaşk ve Halep medreselerinde müderrislik yapmış ve Dimaşk'ta vefat etmiştir. Memlûkler'in Şam nâibi Tengiz, Suriye'de ilim ve imar faaliyetlerine önemli katkılarda bulunduğu gibi Dimaşk'ta Nûreddin Zengî'nin yaptırdığı hastahanelere ilâve olarak yeni hastahaneler inşa ettirmiştir. Tıp eğitiminin de yapıldığı bu hastahanelerde Reşidüddin Ebû Huleyka, Ali b. Yûsuf b. Haydara er-Rehâbî, ömrünün önemli bir kısmını Eyyübîler zamanında geçiren göz hekimi ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Lebbûdî, Muhammed b. Abbas ed-Düneysirî, İbnü'n-Nefis gibi tıp âlimleri yetişmiştir. Kozmografya ve coğrafya alanında Şeyhür-rabve ed-Dimaşkî, matematik, astronomi gibi dallarda Muhammed b. Ahmed el-Huveyyî, Muhammed b. Ahmed el-Mizzî, mantıkçı Kutbüddin er-Râzî, İbnü's-Şâtır gibi âlimler sayılabilir. Memlûk dönemi Suriye'si Mısır'la birlikte İslâm tarihçiliğinin zirvesini teşkil eder. Bu devirde Suriye'de yetişen tarihçiler arasında aynı zamanda Suriye kâdilkudâtı olan İbn Hallikân, Ebû'l-Fidâ, Bîrzâlî, Zeynüddin İbnü'l-Verdî, Safedî, İbn Şâkir el-Kütübî, İbn Habîb el-Halebî, İbnü's-Şihne, Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe, Şemseddin İbn Tolun, Şehâbeddin İbn Arabşah ve Nuaymî dikkati çeken müelliflerdendir. Bu devirde ansiklopedist veya derlemeci olarak nitelendirilen âlimler tarafından da geniş hacimli pek çok eser telif edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I-IX, tür.yer.; Mes'ûdî, *Mürü'ü'z-zehab* (Abdülhamîd), III, 20-270; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, tür.yer.; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), I-XL, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb* (Zekkâr), I-XII, bk. İndeks; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, tür.yer.; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, I-VIII, bk. İndeks; Safedî, *el-Vâfi*, I-XXVIII, tür.yer.; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, Beyrut 1990, I-II; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I-IV, tür.yer.; N. Elisséef, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, I-III, tür.yer.; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, VI, tür.yer.; I. M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge 1967, tür.yer.; M. Cemâleddin Sürûr, *Târîhu'l-hadâretü'l-İslâmiyye fî's-Sark*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikrî'l-Arabî), s. 223-244; Emîne Baytâr, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve ehemmu' mezâhiri'l-hadâre fî Bilâdi's-Şâm*, Dimaşk 1980, s. 374-397; Hasan Şümeysânî, *Medârisü Dimaşk fî'l-'aşri'l-Eyyübî*, Beyrut 1403/1983; M. Kürd Ali, *Hiştâ'ü's-Şâm*, Dimaşk 1403/1983, IV, 3-89; İsmail Yiğit, *Emevîler Devrinde (41-132/661-750) İlmî Hareket* (doktora tezi, 1983), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 41-42, 153, 197, 207, 210-215; a.m.f., *Siyasi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, VII, 243-366; Ahmed İsmâil Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm*, Kahire 1984, s. 335-355; Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Togteginliler)*, İstanbul 1985, s. 176-184; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 337-437; a.m.f., *Salâhaddin'den Baybars'a Eyyübîler-Memlûklar (1193-1260)*, İstanbul 2007, s. 335-403; Ömer Mûsâ Bâşâ, *el-Edeb fî Bilâdi's-Şâm: 'Uşûrû'z-Zengiyûn ve'l-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik*, Beyrut 1989; Mehmet Akbaş, *Sahâbenin İslâm'ı Tebliği (Suriye Örneği)*, (doktora tezi, 2007), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-77, 204-218.

CENGİZ TOMAR

Osmanlılar'dan Günümüze. Osmanlılar döneminde Suriye'de ilmî ve fikrî hayat Memlûk döneminin tabii bir devamı niteliği taşır. Henüz yeterince araştırılmayan bu dönemi Arap edebiyatı tarihçileri genellikle bir çöküş devri olarak adlandıırlar. Arap bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte ilim ve kültür hayatının ekseninin başşehir İstanbul'a kaydığı anlaşılabilir. Bu dönemde Ömer Ferruh ve Ömer Mûsâ Paşa'nın yaptığı çalışmalar (bk. bibli.) bu devirde Suriye'de